

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію **Левкулича Василя Васильовича**
«Справедливість як імператив соціокультурної дійсності»,
подану на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Унікальність феномена справедливості полягає в тому, що уявленням про нього притаманна трансісторична значущість: якими б не були світоглядно-аксіологічні відмінності конкретної епохи, а фактор справедливості обов'язково залишається одним із визначальних маркерів, які надають взаєминам людей і суспільств змістової, етичної, цільової та іншої виразності, котра має вкрай важливе інструментально-регулятивне значення для ефективної життєдіяльності кожного соціуму. В цьому сенсі справедливість об'єктивно набуває трансісторичної актуальності.

Втім, як слішно зазначає В. Левкулич, статус трансісторичної актуальності справедливості не применшує її актуальності сучасного гатунку. На користь цього твердження можна навести принаймні два аргументи: по-перше, попри респектабельну трансчасову «автобіографію» феномен справедливості має чимало проблемних аспектів, які притаманні лише сьогоденню й потребують нагального теоретико-концептуального реагування не «взагалі», а саме сьогодні, в наш час; по-друге, поліаспектний аналіз трансчасової значущості справедливості створює теоретико-методологічні передумови, необхідні для увиразнення змістової ієархії епохи постмодерну, а також для світоглядної екстраполяції причинно-наслідкових зв'язків трансчасової актуальності справедливості на інші феномени суспільного буття й свідомості, які також претендують на статус «вічних проблем філософії».

Крізь таку дослідницьку призму подана на розгляд дисертаційна робота набуває особливої теоретико-методологічної цінності, оскільки її притаманні виразні ознаки моделі каузального сприйняття багатьох інших соціальних явищ, феноменів і тенденцій. Така модель має статус своєрідної «тіні батька

Гамлета», тобто вона відзеркалює причинно-наслідкові зв'язки, які завжди справляють істотний контекстуально-латентний вплив на формування індивідуальної і суспільної свідомості, на рівень вертикального і горизонтального солідаризму в кожному суспільстві. Очевидно, розлогого пояснювати значущість цих аспектів не слід.

Впоратися з такою амбітною теоретико-методологічною метою В. Левкуличу допомогли як використані методолічні ресурси, так і дослідницьке вміння ефективно застосовувати такі ресурси на практиці. Зокрема, в дисертації широко застосовано міждисциплінарний та системний підхід для адекватного онтологічним реаліям розгляду справедливості як імператива соціокультурної дійсності. Метод єдності історичного та логічного увиразив причинно-наслідковий зв'язок між соціокультурною дійсністю та її відображенням на рівні уявлень про справедливість. Метод каузального аналізу сприяв виявленню причинно-наслідкових зв'язків онтологічної динаміки справедливості, її наслідків і тенденцій. Що стосується проблемного підходу, то його використано для структурування й ієрархізації труднощів, з якими доводиться мати справу під час осмислення феномена справедливості, а також задля визначення наслідків і шляхів розв'язання проблемних аспектів.

Загалом треба визнати, що істотною особливістю і дослідницькою чеснотою В. Левкулича є проблемний і полемічно-дискутивний спосіб подання матеріалу: автор дисертації не піддався спокусі механічного накопичення різних теоретико-концептуальних підходів до предмета дослідження – практично кожне посилання на когось чи загалом використання матеріалу ззовні відбувається або для ілюстрації власних тез, або з метою подальших коментарів, полеміки, дискутивного загострення аргументаційних альтернатив. Це свідчить про високий рівень філософської культури автора і не менш високий рівень вимогливості до себе.

Автор дисертації цілком має рацію, коли стверджує: «Як атрибут і навіть імператив соціокультурної дійсності справедливість об'єктивно й

закономірно належить до сфери предметних повноважень соціальної філософії і філософії історії. Якщо дослідницькі ресурси інших дисциплінарних сфер оперують лише окремими частковими аспектами справедливості, то соціальна філософія і філософія історії мають справу з фундаментальними онтологічними і причинно-наслідковими зв'язками справедливості, із феноменологією справедливості в усій повноті її соціальних зв'язків і взаємозумовленостей» (с. 27). Наведене зауваження є доволі показовим і аргументаційно виразним з окреслення фундаментальної дослідницької інтенції: справді, дотепер доводилося мати справу з ситуацією, коли справедливість, яка є вираженім соціальним феноменом, здебільшого досліджувалася крізь призму дисциплінарного інструментарію економіки, права і етики. Грунтовне дослідження В. Левкулича вочевидь посприяє вирівнюванню окресленого дисбалансу.

В. Левкулич аргументовано доводить, що «труднощі з напрацюванням консенсусних норм справедливості зумовлені різними причинами. Передовсім слід враховувати, що масовій свідомості притаманне не так абстрактне й трансісторичне проникнення у сутність речей, як співвідношення реальності з певним сегментом конкретно-історичного досвіду, тому спроби елімінувати загальнолюдську перспективу, відштовхуючись від взірця певної конкретно-історичної картини світу часто призводять не до об'єктивності, а до упередженості й непорозумінь. Головною перешкодою на шляху реалізації принципу справедливості є надмірна суб'єктивістська ангажованість – як влучно зауважив Людвіг фон Мізес, «відсутність бажання слухати за умов гіпертрофованого бажання бути почутим» (с. 358). Загалом же можна погодитися з автором дисертації, що перспективи розуміння, а тим більше консенсусу щодо справедливості залежать насамперед від спроможності засвоїти ієрархію соціокультурних пріоритетів, яка лежить в основі тієї чи іншої парадигми справедливості».

Автором переконливо концептуалізовано положення про зумовленість змістового рельєфу справедливості конкретно-історичними особливостями

соціокультурної дійсності, а саме: варіативність діапазону смислових різnotлумачень справедливості детермінована насамперед істотністю соціокультурних відмінностей різних соціумів та історичних епох – навіть у межах одного соціуму за різних соціокультурних та історичних умов уявленням про справедливість притаманна різна змістовна ієрархія.

Загалом можна констатувати, що повнота розкриття теми дозволила досягти поставленої автором мети – обґрунтування соціально-філософської концепції справедливості як імператива соціокультурної дійсності.

Матеріал дисертаційного дослідження викладено у виразній логічній послідовності, що забезпечує виконання поставлених завдань.

Відповідно до мети та завдань дослідження, робота складається зі вступу, чотирьох розділів (структуркованих на дванадцять підрозділів), висновків до розділів, загальних висновків та списку використаних джерел.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні основи соціально-філософського дослідження справедливості» – проаналізовано концептуальні основи соціально-філософського осмислення справедливості, відмінності такого ракурсу розгляду предмета дослідження від інших дисциплінарних підходів.

Трансісторичне регулятивно-регламентне значення фактора справедливості зумовлене насамперед і в основному непересічною соціокультурною цінністю справедливості, яка визначає значущість, атрибутивність і навіть імперативність уявлень про справедливість практично для всіх соціумів, незалежно від істотності відмінностей між ними за багатьма іншими критеріями. Уявленим про справедливість притаманна двоєдина особливість: з одного боку, вони володіють високим рівнем значущості для всіх суспільств та історичних періодів, з іншого – соціокультурні середовища інколи істотно відрізняються своїм баченням змістовних ієрархій справедливості. Можна зауважити особливість і водночас закономірність: істотність соціокультурних відмінностей обумовлює глибину розбіжностей тлумачення справедливості.

В. Левкулич виразно концептуалізує світоглядний акцент, відповідно до якого симптоматична і вкрай важлива особливість уявлень про справедливість полягає в неможливості штучно інкорпорувати їх у суспільну свідомість або силоміць нав'язати її свідомості такі нормативи справедливості, які несумісні з наявним світоглядним стереотипізмом. Зазначена особливість зумовлена тією причинно-наслідковою обставиною, що світоглядні й ментальні стереотипи щодо справедливості формуються впродовж тривалого часу на підставі взаємопотенціюючої дії багатьох факторів, тому їм притаманні усталеність і консерватизм, які неможливо скасувати чи девальвувати засобом інформаційного пресингу чи інших технологічних зусиль.

У другому розділі – «Справедливість як світоглядний інтеграл людини і суспільства» – окреслено концептуальний підхід, згідно з яким справедливість належить до переліку основних світоглядно-аксіологічних маркерів, на підставі яких здійснюється не лише стихійне, а й ретельно організоване регулювання суспільної життєдіяльності.

Автор зауважує, що на рівні повсякденності й розмовної мови терміни на кшталт справедливості віддзеркалюють не стільки об'єктивну дійсність, скільки суб'єктивні реалії. Їх конкретні семантичні й модальні значення в одному конкретно-історичному контексті можуть докорінно відрізнятися від смислового навантаження в інших конкретно-історичних випадках. Суб'єктом інтерпретації може бути не лише окремий індивід, а й колектив, конфесія, ойкумена, соціум, культура, цивілізація. Зовсім не однаково, який об'єкт ми визнаємо вихідною точкою дослідження – людину як результат, апогей історії чи як проект, цілепокладаючий обрій, напрям, орієнтир. Зрештою, практично кожен більш-менш значущий феномен суспільних дисциплін є амбівалентним і вірогіднішим за свою природою, тому він може відігравати як культуротворчу, так і варваризуючу роль, а тому й бути предметом несумісних інтерпретацій. Особливості тлумачення зумовлені

специфікою практичного застосування досвідних даних суб'єкта інтерпретації.

Третій розділ – «Соціокультурні імперативи справедливості» – присвячено окресленню соціокультурної інструменталістки, яка має для формування й еволюціонування уявень про справедливість імперативний статус. Практично не існує парадигмальних аргументів щодо справедливості, які володіють універсальним потенціалом асоціативно-стереотипної ефективності: в одних корпоративних, вікових, статевих, етнонаціональних та інших середовищах той чи інший аргумент формулювання кредо справедливості може мати надзвичайно високий коефіцієнт асоціативної продуктивності, натомість в умовах інших світоглядних азимутів він виявиться цілковито недієздатним, контрпродуктивним.

З автором дисертації важко не погодитися: якщо суспільна свідомість утворює лише ілюзійну єдність, якщо між її окремими елементами існують істотні відмінності, якщо члени суспільства відчутно відрізняються в мотиваційній і цілепокладаючих аспектах життєдіяльності, то не варто дивуватись, що їхні уявлення про справедливість мають широкий діапазон різnotлумачень, які практично неможливо звести до спільногого критеріального, аксіологічного і цілепокладаючого знаменника. Між іншим, жертвою такого причинно-наслідкового стану речей є уявлення не лише про справедливість, а й про інші визначальні регулятиви суспільного буття.

У четвертому розділі «Справедливість у дзеркалі викликів сучасності» – осмислено особливості й закономірності уявень про справедливість, які постають атрибутивною ознакою ключових явищ і тенденцій сучасності. Грунтовно досліджено проблему історичних несправедливостей, значущість якої зумовлена вже хоч би тією обставиною, що йдеться про підґрунтя, на якому проростають войовничий націоналізм, радикалізм і екстремізм. Істотним регулятивом і детермінантою суспільної свідомості завжди були уявлення про історичну справедливість, про необхідність її дотримання, забезпечення, відновлення тощо.

Автор переконливо ілюструє, що в умовах відсутності історичної правди і сатисфакції ці явища часто набувають епідемічного поширення. У такі часи відбувається переосмислення і переписування історії, ролі народів, історичних особистостей і окремих подій. При цьому оцінки варіюються в надзвичайно широкому діапазоні – від помірних до крайніх, радикальних, екстремістських. Саме з історичними несправедливостями пов'язана більшість сучасних проблем.

Однак, попри загальну позитивну оцінку поданої на розгляд дисертації, хочу висловити декілька завуважень і побажань:

1. В подальших дослідженнях феномену справедливості радила б дисертантові звернутися до концептуальної тріади – «цільність – цілеспрямованість – цілісність», яка базується на методологічній основі такого сучасного напрямку вітчизняної філософії як метаантропологія з запропонованими в ній вимірами людського буття – буденним, граничним, метаграничним. Ці виміри мають як особистісні, так і соціальні параметри, чому присвячені дослідження автора даного відгуку. Вважаю, що поглиблений аналіз специфіки справедливості у цих вимірах був би для дисертанта надзвичайно евристично продуктивним.

2. Також хотілося б отримати відповідь на запитання: чи може справедливість бути названа красою відносин? Чому справедливі відносини знову і знову перетворюються в боротьбу за справедливі відносини, і в цій боротьбі зникає краса відносин? Коли ж справедливість стає не тільки боротьбою, а й творенням, раціонально побудованими відносинами, в яких вона перетворюється в фундаментальну передумову краси відносин?

3. Розвиваючи тему справедливості як імперативу соціокультурної дійсності, важливим було б дослідити гендерні виміри справедливості – розглянути специфіку чоловіка та жінки в її формуванні.

4. Насамкінець хочу зазначити, що також евристично плідним було б проаналізувати суперечність справедливості та людяності, яка породжує їх складну діалектику в соціальному бутті людини. Адже ідея людяності

одушевляє раціональне "тіло" справедливості. Це означає перехід від імперативу "Око за око" до "Полюби ближнього як самого себе". Справедливість, спрямована людяністю, перестає бути відплатою, яка сіє страх і агресію, вона стає великодушністю, що пробуджує моральну велич і шляхетність духу людини.

Втім, зазначені зауваження й побажання не знижують наукову цінність здійсненого дослідження, більше того, вони натякають на перспективи роботи. Зміст дисертації, системний спосіб подачі матеріалу підтверджують спроможність автора ефективно виконувати актуальні й складні наукові завдання, робити аргументаційно переконливі узагальнення щодо значущих аспектів соціальної філософії та філософії історії.

Тому цілком об'єктивним і закономірним є висновок, згідно з яким дисертація «Справедливість як імператив соціокультурної дійсності» є завершеним самостійним дослідженням з актуальної проблематики, в якій отримано науково обґрунтовані результати в галузі соціальної філософії та філософії історії, котрим притаманні виразні елементи наукової новизни. Роботу виконано на високому науково-теоретичному рівні. Сформульовано авторське бачення соціально-філософської концепції справедливості як імператива соціокультурної дійсності. Дисертація має важливе теоретичне і практичне значення та цілком відповідає вимогам Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. № 567, а її автор – Левкулич Василь Васильович – заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії.

**Доктор філософських наук, професор
застійної кафедрою культурології та
філософської антропології
НПУ імені М.П. Драгоманова**

